

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Жалейко Дарії Миколаївни «Кітч та його трансформація у творчості Валентина Сильвестрова», представлену до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – музичне мистецтво

Звернення до тем і проблематики популярної та навіть масової культури в останні десятиріччя стало популярним в українському музикознавстві, у раптових енгармонічних модуляціях смислів такі теми набувають досить розмаїтого втілення. Загалом же парадигма «елітарного – масового», «інтелектуального – демократичного» визначає коло художніх інтересів українських мистців як старшого, так і середнього, а щонайбільше – молодшого покоління. На цьому тлі впродовж останніх десятиріч набуває вельми суттєвого значення з'ясування багатьох філософсько-естетичних понять, пов'язаних ще з однією понятійною опозицією, котра безпосередньо впливає з вище наведених: «інноваційності – традиційності», на вісі цієї опозиції якраз і розташовується категорія «кітч». Насправді з'ясування цієї і інших аналогічних категорій художнього світогляду – це зовсім не інтелектуальна примха, а віддзеркалення надто важливих процесів життя сучасного суспільства, вона сягає значно глибше, ніж проста оцінка якості художнього чи ужиткового артефакту, адже мистецтво, втім особливо – музика ніколи не була і тепер не залишається осторонь тих процесів у суспільстві, що відбуваються на тому чи іншому історичному етапі розвитку нації, держави.

І одразу хочу привітати і дисертантку, і її керівника з великою науковою й інтелектуальною відвагою. Тому що звернення до такої теми, яка а ргіогі викликає більше запитань, ніж відповідей, притому ніяк не може мати однозначного тлумачення в силу величезної розбіжності аксіологічного апарату щодо оцінки «кітч» в більшості мистецтвознавчих дисциплін, та й в самому музикознавстві, – це дуже сміливий крок, навіть свого роду виклик і,

користуючись словом, яке не раз постає на сторінках дослідження, «провокація».

Однак вважаю такий свідомий вибір не просто виправданим, а й вельми актуальним в тому широкому смисловому культурологічному полі сучасності, в якому зараз знаходяться не лише фахівці-музиканти, а й широкі кола меломанів. «Яка музика є лицем сучасності?», «Що із сьогодення залишиться для нащадків?», «Чи має перспективу академічне мистецтво взагалі, якщо вже наступила смерть автора?». Такі питання цілком закономірні, більше того – вони пов'язані не лише із суто мистецькими переживаннями, але й з усім, що діється довкола нас, мають не тільки естетичний, але й екзистенційний вимір.

Адже власне музична творчість нерідко стає винятково промовистим дзеркалом сучасного стану суспільства, глибинно відображує його проблеми, конфлікти, досягнення і втрати в різних іпостасях, водночас і концентруючись на швидкоплинних елементах мистецької моди, злободенності чи вимог публіки, і підносячи соціально-історичні проблеми на інший, більш високий етично-філософський рівень. Іноді ці зв'язки – між «Е» (з німецької, за класифікацією Г. Бесселера, *ernste Musik*, тобто серйозною, академічною) і «У» (*Unterhaltungsmusik*, за тією ж класифікацією, розважальною, масовою) музикою і національно-історичним середовищем, власне з причини позірної відстороненості академічної творчості від буденної звичності і зниженості – не одразу розпізнаються назовні, вони можуть бути прихованими і дещо складнішими, ніж, скажімо, в однозначно експериментальній і авангардовій творчості. Та від цього їх смислова багатозначність і неоднорідність нікуди не зникає, навпаки, змушує замислитись про природу художнього виразу в сучасному глобалізованому просторі.

Проте і «образ світу», «образ нації» в такій багатовимірній панорамі глибший і тривкіший, ніж в чорно-білій біполярності «правильного – неправильного». Таким чином, і зрозуміти кітч як елемент естетичних реалій

(при тому не лише сучасності, як довірливо вважають деякі дослідники, а кожного з минулих історико-стильових етапів як універсальну категорію буття художнього) поза його історико-культурним контекстом, духом часу взагалі неможливо.

Подані різнопланові і різностильові як сам кітч міркування виникають безпосередньо після прочитання кандидатської дисертації Дарії Жалейко, яка не лише за актуальністю своєї теми, але й за виваженим філософсько-естетичним, а водночас – коректно музикознавчим підходом викликає беззаперечне схвалення.

Звернувшись до багатомірної категорії «кітчу», дисертантка розглянула її у широкій об'ємній панорамі світоглядних позицій, що складається з ряду тісно пов'язаних між собою компонентів: перш за все філософсько-естетичного та теоретичного (у загальному розумінні терміну «теоретичний»), що найбільш яскраво висвітлені у першому розділі дисертації, присвяченому кітчу як узагальнюючій мистецько-культурологічній категорії в контексті світової філософії, естетики та культурології, та, розвиваючи наведені теорії, згорнула поняття кітчу на музичне мистецтво та присвятила увагу його атрибутивним властивостям в царині музики. Тут особливої уваги заслуговує спроба авторки звести у відносно цілісну систему численні класифікації ознак кітчу і натомість вибудувати власний логічно обумовлений підхід до характеристик цього неоднозначного явища.

Відтак в другому розділі вона переходить до докладнішого розгляду феномену кітчу в системі композиторського стилю і світогляду Валентина Сильвестрова, розділяючи цей основоположний фрагмент дослідження аж на сім підрозділів (сакральне число 7!). При тому в полі її уваги виявляються як загальні проблеми індивідуального композиторського стилю, так і конкретні приклади художнього переосмислення матриці «кітчу» в різних образно-сміслових іпостасях. Аналізи творів Сильвестрова відзначаються теоретичною докладністю в аналізі музичної мови й виявленні специфіки

авторського кітч, як також уважним вслуховуванням в кожну деталь – а інакше в такому дискусійному тематичному полі і бути не може! Особливо ж переконали опонента компаративні аналізи різних інтерпретацій аналізованих творів Сильвестрова, позначені герменевтичними підходами, а відтак спрямовані на тлумачення кітчевих моментів самого музичного тексту в художній цілісності й виправданості.

Не заглиблюючись зайвий раз у перераховування чеснот поданої дисертації – а вони і так доволі очевидні! – хотіла би чим швидше перейти до дискусії, не лише передбаченою жанром опонентського відгуку, але й передусім інспірованою настільки цікавим і збуджуючим креативно-аналітичне мислення кожного читача, що втриматись від спокуси і не розгорнути власну позицію щодо кітч в естетично-філософських етюдах, в музиці і в творчості Сильвестрова (та інших українських композиторів) просто неможливо.

Перше питання торкається найбільш «туманної» проблеми – етимології і походження терміну «кітч». На стор. 12 дисертації авторка наводить ряд слухних припущень з цього приводу, однак припускається неточності, стверджуючи, що «німецьке дієслово *verkitchen* (діалектизм) позначає «вступити за заниженою ціною» чи «збути». Насправді ж це одне із значень, частіше ж воно перекладається як «зробити щось халтурно, як-будь» що для педантичних німців позначає один із найстрашніших гріхів, крім того, дослідник цієї проблеми французький філософ і культуролог, праці якого дисертантка аналізує у відповідному розділі, Абрахам Моль в своїй праці з промовистою назвою «Кітч чи мистецтво щастя» (оригінальна назва: *Le kitsch. l'art du bonheur*, опонент користалась польським перекладом, виданням 1978 р.) виводить слово *verkitchen* з ідіш, тобто з говірки німецькомовних євреїв, які вкладали в нього притаманне їх культурі гумористичне навантаження: «втулити комусь щось, що йому зовсім непотрібно, ще й зробити це із зиском для себе».

Окрім наведених припущень щодо первинного значення терміну «кітч», є ще доволі багато інших, зокрема видається вартим уваги визначення походження слова з циганської мови, де це слово означає «гончарна глина» і вказує на найраніше виготовлення «екзотичних» сувенірів для англійців в Індії. Взагалі ж саме в англійській мові «кітч» визначається як одне з десятка слів з найбільш невизначеним походженням. Натомість ніде в польській літературі, присвяченій предмету, я не знайшла підтвердження цитати зі «Словника культури ХХ ст.» В. Руднева на стор. 14, що «термін кітч походить від польського «Сус» – «саморобний виріб», в польській мові немає такого слова.

Наступним пунктом дискусії варто визначити смисловий ряд дефініцій, споріднений з «кітчем». Дисертантка розгортає його доволі широко, вказуючи на «банальність» і «сентиментальність», на «низький стиль» і «симулякр», на «невибагливість», і «товарність», на «кліше» і «красивість». В цьому ряду я би додала ще кілька термінів, які варто б врахувати, розглядаючи кітч. Наприклад, ще в 1964 році в аналітичний компендіум подібних явищ художньо-прикладного порядку увійшло поняття «камп», який ввела Сьюзен Зонтаг у своєму есеї «Нотатки про камп» (Notes on Camp). В ній вона доповнює надто узагальнене і розмите поняття кітчу терміном «камп», який позначає захоплення всім, що штучне, перебільшене, екстравагантне, переходить межі природності, загалом як різновид естетизму, що бачить світ не в категоріях природної краси, а в категоріях штучності і стилізації. Це якраз відповідає визначенню дисертантки деяких різновидів кітчу, таких як «кітч-символ» та «кітч-ілюзія». Крім того, поняття кітчу в ряді праць різного гуманітарного спрямування отримує певну тематичну конкретизацію, пов'язану з тією чи іншою сферою буття, наприклад, в сучасній теології вводиться термін «сакрокітч», під яким підрозумівається експлуатація релігійних символів, почуттів як свого роду «товару», на якому робиться бізнес.

Хоча оглянути всі теорії кітччу, які постали в різних країнах, не входило в завдання дисертантки, проте одну, яку вона пропустила, все ж вважаю необхідним згадати: це семіотична теорія польського кінознавця Марека Гендриковського, який вважає кітч текстом культури, таким самим, як інші, і просто необхідним елементом цілісної системи мистецтва. І хоча в оцінці естетичної вартості художнього твору високі мистецькі критерії і кітч взаємно виключаються, але як протилежні сутності, вони парадоксально виявляються необхідними одне одному. Ця теорія багато що пояснює у деяких сумнівах дисертантки і неясностях деяких її формулювань.

На наступне міркування наштовхнула мене саме аналізована дисертація: якщо виходити з її постулатів, то кітч супроводжує кожен фундаментальний історичний стиль на етапі його вичерпання, і тоді парадигма його розвитку окрім всім відомих стадій: протостилю – раннього – зрілого/високого – пізнього отримає ще стадію перевтомленого «кітч-стилю», наприклад, «кітч-стилем» Ренесансу виявиться маньєризм, бароко – галант, класицизм – сентименталізм, романтизм – бідермаєр, а потім – сецесія і т. д. А в ХХ ст. такі напрямки як поп-арт (з геніальним українцем Енді Ворхоллом на чолі) чи, особливо, актуальний зараз постмодернізм просто немислимі без їх кітчевого елемента. Чи пробувала пані Жалейко розглядати цей ракурс проблеми?

Ще одне зауваження спрямоване на розширення поля музичного матеріалу, який залучається як контекст для пояснення специфіки кітччу в творчості Сильвестрова. В основному береться до уваги культура російська і російська радянського періоду. З творчості Лятошинського – як одного з найпотужніших українських митців і вчителя Сильвестрова – обрані зовсім не кітчеві прообрази, і взагалі цей підрозділ – 2.1.2 – виходить в дещо інший вимір, простежуючи спадкоємність учителя – учня в іншому, серйозному і глибокому ключі. Тож що, в українській музиці не було кітччу? Ще й скільки було! Притаманна національній ментальності «розсіяно-сентиментальна вдача», за спостереженням С. Людкевича, а до того ж потреба прикрашати на

свій спосіб все, з чим стикається українець у побуті, просто-таки провокувала до кітчевих артефактів, також і в музиці. Сентиментально-чутливі пісні-романси, салонні п'єси для різних інструментів, «василіанські пісні» церковного репертуару, на банальність яких нарікав ще Борис Кудрик, – типові національні версії музичного кітчю, що до того ж мав схильність до щонаймасовішого тиражування. Практично ніхто з видатніших національних композиторів (може якраз найменше Лятошинський та його школа київського авангарду) не поминув цього «необхідного елементу системи» за Гендриковським.

Але є композитор – того ж покоління, що й Сильвестров – який особливо цікаво працює з кітчевими елементами і вміє їх дотепно й вражаюче переосмислювати: Мирослав Скорик. Те, що в дисертації не проводиться паралелей з використанням кітчю іншими українськими композиторами, безперечно, упущення дослідниці.

Щодо часткових міркувань з приводу деяких тверджень дисертантки, також іноді виникають сумніви. На стор. 30 пані Жалейко стверджує, що «достатньо провокаційним являється твердження дослідника (Р. Скрутона), що критики використовували слово «кітч», щоби описати (і осудити) «не тільки грубі продукти Різдвяного базару, але й деякі з найулюбленіших творів в класичному репертуарі, від симфоній Чайковського до опер Пучіні». Але в цьому твердженні немає нічого провокаційного, бо це всім відомий факт. Ще Шенберг писав, що він «не заздрить дешевій популярності Чайковського і Пучіні».

А ніхто інший, як багаторазово цитований в дисертації Адорно присвячує П'ятій симфонії Чайковського (причому її найпрекраснішій другій частині!) наступні рядки, які з повним правом можна назвати апологією кітчю: «Задушлива місячна ніч в Криму. Сад в маєтку генерала, світлі хмарини, лавка посеред троянд. Картина витримана в зелених тонах. Молодий підтягнутий офіцер з шляхетним, але кругловидим лицем оперного тенора, в повній уніформі. Його груди вкриті орденами, що дуже добре видно

в кадрі. Випадково серед них висвітлюється також дорогоцінний камінь. Мелодія валторни виражає ніжний аромат і палке освідчення в коханні. Цнотливий ніжний дівочий голос відповідає йому. Це гобой, донька генерала. Обоє дійшли повного порозуміння, жодної суперечності поміж ними. Офіцер падає перед нею на коліна: “Я хочу всім для тебе пожертвувати, кар’єрою, славою, навіть життям, навіть честю”. Він ховає голову в поділ її сукні. Голос дерев’яних духових, мабуть, південноросійський соловей на ім’я Тетяна, веде свою меланхолійну арабеску. Уніформа з орденами тепер висвітлюється в кадрі на тлі білої дівочої сукні, дівчина щойно повернулась з швейцарського пансіону. Раптом прорізаються войовничі звучання, це царська кавалерія, на її чолі – старий генерал. Він невблаганно вимагає сатисфакції від юного офіцера...»¹.

Такі ж погляди висловлює і Карл Дальгауз, однозначно зараховуючи Чайковського до кітчу: «Естетичні судження видаються безпредметними, якщо вони не спираються на аналіз композиторської техніки. В нотному тексті має бути показано, як відрізняється просте від тривіального, сентимент від сентиментальності, прекрасне від кітчу. Як приклад можна обрати *Andante cantabile* з П’ятої симфонії Чайковського». І далі подає докладний аналіз «кітчуватих» рис її стилю. І ці оцінки авторитетних філософів і музикознавців замикають коло і підводять до початкового спостереження, ще раз доводячи абсолютну суб’єктивність і відносність оцінок на вісі «високе мистецтво – кітч».

Проте, як природно випливає із усього вище сказаного, ці зауваження, міркування, побажання генерально не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження п. Жалейко, оскільки воно написане на цілком належному професійному рівні, містить ряд цікавих і нових спостережень, вибудовує достатньо цілісну концепцію і цілком відповідає критеріям кандидатської дисертації за спеціальністю “музичне мистецтво”.

¹ Theodor W. Adorno. *Musikalische Warenanalysen*. – С. 288.

Автореферат передає основні положення дисертації. Публікації по темі дисертації, наведені в списку літератури, відповідають вимогам ВАК до кандидатських дисертацій і кількісно, і за змістом.

Підсумовуючи все вищенаведене, можу з впевненістю констатувати, що дисертація Жалейко Дарії Миколаївни «Кітч та його трансформація у творчості Валентина Сильвестрова», представлена до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 - музичне мистецтво, повною мірою заслуговує отримання пошукуваного наукового ступеня.

Офіційний опонент

Кияновська Л.О.

доктор мистецтвознавства, професор,
завідуюча кафедрою історії музики
Львівської національної музичної
академії ім. М.Лисенка

Львів, 5 квітня 2016

